

СЕМАНТИКА КУПАЛЬСЬКИХ ПІСЕНЬ УМАНЩИНИ

Анотація. В статті розглядається язичницька основа свята Івана Купала, обрядові пісні, їх особливості. Стаття базується на матеріалі, який був зібраний студентами та викладачами факультету української філології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини під час фольклорно-етнографічних експедицій.

Аннотация. В статье рассматривается языческая основа самого праздника Ивана Купала, обрядовые купальские песни, их особенности. Статья базируется на материале, собранном студентами и преподавателями Уманского государственного педагогического университета имени Павла Тычины.

Annotation. The article considers the pagan basis of Ivana Kupala Day, ritual Kupala folk songs and their peculiarities. The article is based on the material collected by the student and lecturers of Uman Pavlo Tychyna State Pedagogical University.

Сучасний етап розвитку гуманітарних наук називають „епохою семантики”. Це повною мірою стосується і спеціальностей, об’єктом дослідження яких є фольклор. Можна констатувати певні досягнення філологів-етнологів в розробці проблеми семантики фольклору – реконструкції давніх смислів поетичних образів та сюжетів смислової основи обрядів звичаїв ужиткових предметів. Необхідним є такий ракурс вивчення й традиційної пісенності – одного з елементів фольклорної системи – як умова з’ясування внутрішньої сутності загального цілого – традиційної культури. Проте декодування музичного фольклору по суті не розпочиналось.

Актуальність даної статті визначається нерозробленістю сфери семантичної проблематики в музичній фольклористиці. Смісловий, семантичний аналіз повинен бути визнаний як найбільш адекватний у розкритті сутності традиційної пісенності на всіх рівнях.

Вивчення семантики музично-пісенного фольклору підводить до необхідності нового розуміння культури в цілому. Глибокі розбіжності між типами культури – тієї, в якій домінує писемність і культури усної традиції не зводяться до засобів фіксації культурної інформації, а виявляють їх сутність, природу. Найбільш архаїчні шари фольклору репрезентують в наші дні стару лінію розвитку культури, – дохристиянську. Вони дають можливість виявити витoki світогляду, що є важливим не лише як точка відліку, але і як феномен культури, що є самоцінним, з якого, як із зародку, розвивається все багатство ідей.

Уявлення, що виникли на відповідному етапі розвитку мислення, втілені в інтонаціях обрядових наспівів, кристалізувались в традиційній пісенності взагалі. Різність значень, зокрема звукових кодів, є об’єктивною для людей різних епох. Музичне мислення далекого минулого, безперечно, відрізняється від мислення сучасної людини. Тому генетичний смисл пісенних інтонацій майже зник під нашаруваннями смислів інших історичних епох. Необхідно побачити за смисловими трансформаціями первинні смисли, реконструювати первинне коло значень, які становлять сутність давнього світогляду.

Проблема семантики музично-пісенного фольклору, зокрема купальських пісень, складна й багатовимірна. Зрозуміло, що зусиллями лише етномузикологів вона не може бути вирішена. Необхідна інтеграція спеціальних знань суміжних

наукових дисциплін – етнології, лінгвістики семіотики, історії, археології, психології.

Купальські пісні складають окрему значну групу календарно-обрядової української поезії. Вони супроводжували обрядові ігри й вірування, зосереджені навколо свята Купала. Це свято, що відзначалось 24 червня за старим стилем, відбувалося в пору найповнішого розквіту природи, коли вона буяла всім багатством життєвих сил, обіцяючи людині добробут і статки. День Купала приблизно збігається з датою літнього сонцестояння – найдовшого дня року і широко відомий багатьом землеробським народам Європи, в тому числі і всім слов'янським, під назвами: Мідсомардаг „день середини літа” (Швеція), День Сен-Жана (Франція), Йонсок (Данія), День Сан-Джованні (Італія), Ігритель (Сербія), Іванье (Словенія), Купадла (Чехія), Собутка (Польща) тощо. Отже, для духовного життя первісних племен характерний цей обряд, який дехто з вчених вважає одночасно й общинно-родовим святом, знаменним одруженням й прийняттям до роду. Разом з тим змістом цього свята було вславлення перемоги життя, вшанування життєдайних сил природи – сонця й води. Люди виражали своє захоплення і радість з приводу повної перемоги сонця, тепла і краси в природі купальськими урочистостями та іграми. О. Потебня купальські вогні пов'язував з образом сонця, з небесним вогнем, що має силу давати врожай, звільняти людину від злих сил – хвороби, смерті і т.п. [12].

З введенням християнства церква примусово пов'язала його з днем Іоанна Хрестителя і розпочала переслідування народних обрядів та звичаїв. Починаючи з XIII ст., в церковних писаннях і документах зустрічаємо вимоги переслідувати й забороняти цей обряд [11]. „Поганський”, язичеський характер свята Івана Купала неодноразово піддавався церковним та державним заборонам. У плині часу поступово прадавні вірування та поняття затьмарювалися і забувалися, але народні звичаї і пісні не зникли, а, зазнавши певного переосмислення і трансформації, своєрідно співіснували з християнськими обрядами. Проте загальний вплив християнської церковної ідеології був досить незначним і не торкнувся основного змісту купальської поезії. Про неослаблений інтерес молоді до цього свята свідчать численні фольклористичні описи його, зроблені в кінці XIX – на початку XX століть. На Україні подекуди дуже довго зберігалось купальське свято як найбільша урочистість літньої пори. Наприклад, на Черкащині зроблено в двадцятих роках минулого століття чимало записів самого обряду й пісень. 23 червня за старим стилем в селах Черкащини на вулиці, а переважно в якійсь хаті дівчата вбирали „купайло” – тобто брали гарну кучеряву берізку й уквітчували її квітками, вінками і стрічками. Ліпили воскові свічки, світили і виносили на вигін. Ставили купайло й розкладали вогонь. Потім – співали пісень, ходячи навколо. Коли закінчать, – розкривають „купайло”. Кожна дівка хоче зірвати горішнього вінка. Коли вертається додому, то намагається ні з ким не говорити. Вдома вінка кладе під голову (подекуди – вплітає в коси), щоб приснився їй наречений. Частину „купайла” палять, а тим попелом посипають коло своїх хлівів – проти відьом... [1]

Нажаль, на сучасному етапі купальські пісні виходять з ужитку та перестають функціонувати, тому актуальною є проблема дослідження, збирання, записування та відтворення пісень календарно-обрядової творчості.

Метою нашої статті є дослідження тематики та особливостей окремих купальських пісень Уманського регіону, трансформація їх на сучасному етапі. Ми розглянемо семантику купальських пісень Уманщини, використовуючи матеріали

фольклорно-етнографічних практик студентів факультету української філології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Купальський обряд на Уманщині останнім часом, втративши своє первісне утилітарно-практичне призначення, поступово замінивши обрядову функцію на естетичну, розважальну, перетворився у звичайні масові розваги-гуляння, де замість купальських пісень звучать родинно-обрядові пісні (і то рідко), а давні пісні про купаїла тривалий час залишались в пасивному репертуарі старожилів, від яких і були записані, систематизовані студентами вище названого університету та отримали нове життя .

Тематика купальських пісень, збережених в Уманському регіоні, в основному будується на еротичних та жартівливих мотивах, тобто вона зберігає первісну сутність купальського свята – нічного шлюбівання молоді. Мелос купальських пісень, в основному, представляє давнішу фольклорну верству: прості однодворядкові строфи переважно із приспіваними, що розкривають семантику самого свята, типову ритмічну форму вірша 5+4, архаїчну вузькооб'ємну мелодику й відповідні оліготонічні ладозвукоряди та переважно одноголосий спосіб виконання.

Цікаві купальські пісні, записані в наш час на Уманщині, без сумніву, належать до найдавніших у даному циклі, в них звучать погрози-прокляття до того, кого запрошують на свято, в разі, якщо він не вийде:

Наше Купайло з верби, з верби,
А ти, Іване, прийди, прийди,
Бо як не прийдеш на Купайла,
То вийде з тебе душа й пара [9].

В купальських піснях знаходимо важливе значення магічних елементів – гадання, ворожіння, замовляння, що за повір'ями є надзвичайно небезпечними та шкідливими в купальську ніч.

Ой у городі кропива,
Там Настя свою хату кропила,
Там Настя свою хату кропила,
Щоб до неї Марина не ходила,
Щоб до неї Марина не ходила,
Щоб від неї Василя не відбила [5].

В тісному зв'язку з обрядом стоять і пісні-запрошення до молодиць вийти на вулицю та запалити купаїлицю.

Ой молодая, молодице,
Ой вийди до нас на вулицю,
Ой вийди до нас на вулицю,
Розвесели нам купаїлицю.
Ой рада б вийти , розвеселити,
Та мій миленький буде бити,
Ой буде бити, научати,
ще й комороньку зачиняти.
А в комороньці одне вікно,
та й то високо, не видно.
Ой одчиню я кватирочку
та подивлюся на вуличку.
А мій миленький конем грає,
Моє серденько ножем крає [2].

„Купальські пісні, – відзначав дослідник Уманщини Х.Ящуржинський, – співаються особливим, своєрідним наспівом, одноманітним, протяжним і, якщо можна так висловитись, архаїчним. У цьому співі так і чуються грецькі пісні навколо жертвників. Обрядовість, що здійснюється на святі Купайла, ще до деякої міри зберігає міфічне забарвлення, зате пісні, принаймні ті, що співаються тепер, рішуче не витлумачують обрядовості, як це було в інших випадках. Більшість купальських пісень нагадують весільні” [10].

Справді, головним бурхливим і мальовничим струменем купальських пісень є пісні про кохання, сватання, подружнє життя та жартівливі пісні.

Ой на Івана на Купайла
А там Марія в воду впала,
Ой там Марія купалася,
А там з Іваном вінчалася [8].

За своїм змістом та мотивами купальські пісні органічно зливаються з веснянками та петрівочними піснями і є їх продовженням. Домінуюча тема кохання розробляється з глибокою силою почуття, ніжністю і пристрасною, а тема сватання, виражена образами купування гостнців, вишивання рушників тощо, розробляється широко й щедро.

Ой на Петра, на Купала,
Вийшла Параска як та пава,
На неї хлопці зглядаються
Та зачепити стидаються.
Один Іванко не стидався,
Взяв за ручку поручався,
Взяв за другу – повінчався [7].

Ой ходила Марійка по полю,
Вибирала пшениченьку із куколю,
Їхав той Роман, шапку зняв,
Боже тобі, Марійко, помагай.
Боже тобі, Марійко, помагай,
Буде з тої пшениченьки коровай.
Буде з тої пшениченьки насіння,
Коли в тебе, Маріко, весілля [7].

Ой у Києві заgrimіло,
А в Богуславі річки стали,
Ой бігли вони та бриніли
Аж до Ялини прямо в сіни.
Туди всі хлопці збігалися
На мед-горілку складалися.
Ой хто по грошу, а хто по два,
А той Василько найбільше дав.
А той Василько найбільше дав,
Бо він Ялину вподобав [3]

Ой на Івана, на Купайла,
Там ластівонька купалася,

Напроти сонця сушилася –
Дівка Марія журилася.
А що рушників ще не напала,
А вже Івана сподобала.

Ой лісом, лісом, доріжкою,
Їхав той Василь теліжкою,
Ой як приїхав до кущика:
„Вилазь, Маріє, з гладущика,
Вилазь, Настусю, з горняти
Та підемо до хати.
Та підемо до хати,
Нехай бачать батько й мати.
Нехай бачать батько й мати
Яку невістку будуть мати [6].

Всім своїм змістом і образною системою купальські пісні закликають молодь брати шлюб.

Значну групу купальської обрядовості складають жартівливі та сатиричні пісні, що якнайкраще виражають бадьорий і життєрадісний колорит свята. В цих коротеньких піснях, співаних колись переважно при розкладанні купальського вогню та перестрибуванні через нього, дівчата висміюють хлопців, а також глузують з деяких пар, картають неробітних дівчат та хвалькуватих хлопців. Часом ці пісні вражали досить дошкульно, адже співаки конкретно називають іменна об'єктів насміху і вміють сміливо користуватися влучними гіперболами при змалюванні підмічених вад окремих осіб.

Ой, вийди, вийди, Грицю, на вулицю,
Виріжи дівкам Купайлицю,
Бо наші хлопці недбайлиці,
Не вирубали Купайлиці [6].

Ой на городі біла глина,
Там Настусю мати біла,
Ой біла, біла, не кається,
Тільки з Іванком кохається [3].

Ой, ти, Іване, попів, попів,
Чого, ти, в погріб злетів, злетів?
А я у погріб злетів, злетів,
Бо я сметани хотів, хотів.
Не так сметани – колотухи,
Як тої Люди щебетухи.

Наше Купайло з верби, з верби,
А ти, Іване, прийди, прийди,
А як не прийдеш доріжкою,
То привеземо теліжкою.

Ой наші хлопці недбайлиці,
Не вирубали Купайлиці,
От якби вони про нас дбали,
Нам Купайлицю вирубали.
Намкупайлицю вирубали,
Нас на улицю покликали [7].

Ой лісом, лісом, долиною,
Косила сіно сокирою,
А коцюбою громадила,
До себе хлопця принадила.
Дала я йому принадочку –
З чорного шовку китайочку,
З чорного шовку китайочку,
Ходи ти, Ваня, щоранечку.
Заходь, Іване, садком, садком,
Дам горілочки з медком, медком,
Заходь, Іване, долиною,
Дам горілочки з калиною.

Ой ти, Купайло, з вишні, з вишні,
А тії дівки пишні, пишні,
А якби вони не пишались,
Вони в Купайла з нами грались [4].

Не чули хлопці зозулі літом,
а як почули, полякались,
під сухі верби поховались.
А сухі верби пустили паси,
А наші хлопці свині пасли.
А цілий тиждень свині пасуть,
Прийде неділя, дівок трясуть,
А цілий тиждень з булавками
Прийде неділя, за дівками.

А наші хлопці, недбайлиці,
Не вирубали купайлиці.
Не вирубали за схід сонця,
Не поставили край віконця,
а вирубали за місяця,
нехай на ньому повісяться [2].

А на Купала вінки в'ються,
А за Марусю хлопці б'ються,
Нехай не б'ються, нема за що,
Хоч вона гарна – та ледащо.
Вона робити лінується,
Лише до хлопців гафується [9].

Ой на городі біла глина,
Там Настусю мати біла,
Ой біла, біла, не кається,
Тільки з Іванком кохається [3].

В купальських піснях, що дійшли до наших днів, обрядове і звичаєве вже стерте часом, єдине, що недоторкано збереглося в них, – це поетична атмосфера свята середини літа, сповнена бадьорим настроєм, життєрадісна, приваблива, з елементами драматичного і таємничого.

Купальські пісні не в однаковій мірі збереглися на Уманщині, як і на Україні в цілому. Під тиском переслідувань і заборон церквою та владою вони подекуди забувались і зникали. Пісні купальської обрядодії і сьогодні складають для нас не тільки історичний, але й великий художній та науковий інтерес.

Таким чином купальські пісні мають єдність генетичних витоків мовлення та музики, закличні інтонації, які характерні стильовим ознакам обрядових наспівів, знакову комунікативну систему. Визначальними при цьому є специфічні особливості міфологічного мислення як мислення уявленнями, за законами якого творились інтонації традиційних наспівів як уособлення звуко-смислу. Головний смисловантажений засіб виразності – інтонація – генетично походить від звукового спілкування – неінтенціонального та інтенціонального. Наша стаття є лише невеличким кроком на довгому шляху дослідження проблем семантики музично-пісенного фольклору.

Література:

1. Відділ фондів ІМФЕ, Ф.15 – 3, од.зб. 256, Арк.144.
2. Зап. 04.07.01 р. в с. Бачкурино, Монатирищенського р-ну, Черкаської обл. від Шандри Марії Федорівни, 1930 р.н.
3. Зап. 04.07.04 р. в с. Кобринова Гребля, Тальнівського району, Черкаської обл. від Мельник Ганни Юхтимівни 1914 р.н
4. Зап. 04.07.04 р. в с.Тимошівка, Уманського р-ну, Черкаської обл. від Ядак Євгенії Петрівни 1929 р.н.
5. Зап. 06.07.04 р. в с. Тимошівка, Уманського р-ну, Черкаської обл. від Довгань Одарки Арсенівни, 1926 р.н..
6. Зап. 06.07.04р. в с.Кобринова Гребля, Тальнівського району, Черкаської обл. від Захаревич Люби Федорівни 1922 р.н.
7. Зап. 18.06.02 р. в с. Берестівець, Уманського р-ну, Черкаської обл. від Безкоровайної Ганни Григорівни 1915 р.н.
8. Зап. 22.06.02 р. в с. Берестівець, Уманського р-ну, Черкаської обл. від Борисенко Антона Олександровича, 1923 р.н.
9. Зап. 28.06.03р. в с. Текуча, Уманського району, від Смілянець Ганни Михайлівни, 1926 р.н.
10. Киевская старина. – Кн. XXXI, 1890, С. 327.
11. Костомаров М. Славянская мифология. К., 1847, С. 89 – 90; Зб. „Ігри та пісні”. – К., Вид-во АН УРСР. – 1963. – С. 31–34.
12. Потебня А. О купальских огнях и сродных с ними представлениях, М., 1867.